

Dr hab. Henryka Ilgiewicz
Instytut Badań Kultury Litwy, Wilno, Litwa

Łukasz Żywek, *Vilniana w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie*, pod red. Tadeusza Skoczka, Warszawa: Muzeum Niepodległości, 2017, 362 s., il.

W 2017 r. ukazał się opracowany przez Łukasza Żywka katalog vilnianów znajdujących się w Muzeum Niepodległości w Warszawie¹. Katalog poprzedzają krótkie artykuły wstępne *Vilniana na tle Muzeum Niepodległości* (s. 7–11) oraz *Charakterystyka vilnianów ze zbiorów Muzeum Niepodległości* (s. 13–19). Ponadto katalog zaopatrzone w *Spis obiektów* (s. 305–354), *Indeks osobowy* (s. 355–358) i *Bibliografię* (s. 359–362).

Do katalogu zakwalifikowane zostały wszelkie muzealia i archiwalia ze zbiorów Muzeum Niepodległości (521 pozycji), które powstały w Wilnie lub też wiążą się z tym miastem tematycznie. Uwzględnione zostały także okoliczne miejscowości podwileńskie, kiedyś odrębne, a obecnie będące dzielnicami Wilna, tj. Nowa Wilejka i Ponary. W przypadku dokumentów liczyło się miejsce wydania. W przypadku druków o włączeniu do vilnianów decydowała również siedziba drukarni. Wystarczyło, że zaistniał choć jeden z powyższych warunków (s. 22).

W opisach ujednolicono niektóre nazwy własne. Na przykład, obecna bazylika archikatedralna św. Stanisława i św. Władysława w Wilnie w katalogu występuje jako katedra św. Stanisława i św. Władysława. Jeśli dany wariant nazwy występował w tytule bądź podpisach na muzealiach, został podany w niezmienniej formie i ewentualnie w nawiasie okrągłym przytoczono najbardziej rozpowszechnioną wersję. Przykładem zmian w nazewnictwie może być obecny Pałac Prezydencki w Wilnie, który w historii kolejno nosił miano Pałacu Biskupiego, rezydencji generała-gubernatora i Reprezentacyjnego Pałacu Rzeczypospolitej Polskiej (s. 23).

---

¹ Muzeum Niepodległości w Warszawie – muzeum utworzone 30 stycznia 1990 r. w wyniku przekształcenia Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego oraz Muzeum Lenina w Muzeum Historii Polskich Ruchów Niepodległościowych i Społecznych. Obecna nazwę nosi od 12 sierpnia 1991. Muzeum ma swoją siedzibę w Warszawie w Pałacu Przebendowskich-Radziwiłłów mieszczącym się przy al. „Solidarności” 62. Zob. https://pl.wikipedia.org/wiki/Muzeum_Niepodległości_w_Warszawie [dostęp: 25.09.2018].

Pozycje w katalogu zostały podzielone na sześć działów: 1) archiwalia; 2) druki akcydensowe, okolicznościowe i ulotne; 3) grafika; 4) realia historyczne; 5) pocztówki; 6) fotografie.

W dziale archiwaliów (s. 25–94) znalazło się 120 pozycji, w tym wszelkie dokumenty osobiste, korespondencja prywatna i urzędowa oraz rękopisy. Najstarsze dokumenty pochodzą z okresu powstania styczniowego. Są to dwa pisma, potwierdzające nominację Zygmunta Cytowicza na Wojennego Naczelnika powiatu rosieńskiego, odpis dekretu Wydziału Zarządzającego Prowincjami Litwy o utworzeniu Wydziału Wykonawczego na Litwie (il. 3) oraz odpis odezwy do mieszkańców Wilna i Litwy wzywającej do wytrwania w walce o niepodległość ojczyzny, wydanej przez Naczelnika Miasta Wilna (il. 1–4).

Przeważająca część archiwaliów pochodzi z czasów II Rzeczypospolitej. Są to różnego rodzaju legitymacje, zaświadczenia, świadectwa, dyplomy, pisma urzędowe, zaproszenia, listy, karty pocztowe itp. Wśród archiwaliów powstałych w czasie drugiej wojny światowej najcenniejszą grupę stanowią grypsy² pisane z wileńskich więzień Gestapo, a później NKWD położonych przy ulicy Ofiarnej oraz na Łukiszkach. Jest tam również kilkanaście archiwaliów związanych z Wilnem powstałych po roku 1945, na przykład: dokumenty repatriacyjne oraz korespondencja z osobami zesłanymi w głąb Związku Sowieckiego (il. 109–118), a także wspomnienia Stanisława Grabowskiego „Bohuna”, spisane przez jego córkę Krystynę. Dotyczą członkostwa w 12. drużynie Związku Harcerstwa Polskiego działającej przy Państwowej Szkole Technicznej im. Józefa Piłsudskiego w Wilnie w 1939 r. oraz w wileńskich strukturach konspiracyjnych w czasie drugiej wojny światowej (il. 119).

W dziale akcydensów (s. 95–106) zamieszczono 17 druków o charakterze użytkowym lub okolicznościowym. Najstarszą pozycją jest przedruk ostatniej „wileńskiej” zwrotki pieśni *Boże, coś Polskę* po raz pierwszy odśpiewanej w katedrze wileńskiej w dniu 5 listopada 1916 r. Zwrotka brzmiała następująco: *Za głuchej nocy niezgłębione cienie, Za cichą mękę i ofiary krwawe, Najświętsze nasze spełnić racz marzenie, Na nowo połącz Wilno i Warszawę!* (il. 121). Najliczniejszą grupę akcydensów stanowią karty żywnościowe wydane w 1919 roku przez magistrat miasta.

---

² Gryps – w gwarze więziennej – nielegalnie przemycony list do więźnia lub poza więzienie. Zob. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Gryps> [dostęp: 26 09 2018].

Ponadto w tym dziale są odezwy, ulotki, plakaty, obrazki święte, programy teatralne oraz reprodukcje rysunków.

Skromnie przedstawia się dział grafiki, zawierający cztery pozycje (s. 107–109). Trzy z nich to dziewiętnastowieczne litografie przedstawiające katedrę św. Stanisława i św. Władysława, widok na Górę Zamkową oraz cesarza Napoleona I wraz ze swoim wojskiem w 1812 roku. Ostatnią pozycją jest satyryczna grafika *Kapelusz Gesslera* autorstwa Józefa Rapackiego, pochodząca z albumu *Pro memoria. Prusak w Polsce (1915–1918)* wydanego przez „Tygodnik Ilustrowany” (il. 141).

W dziale realiów historycznych (s. 111–120) znalazły się pamiątki, rzeczy osobistego użytku, numizmaty oraz medale i odznaczenia, m.in. plakietka z Kaplicą Ostrobramską autorstwa Stefana Rufina Koźbielskiego, wykonana w Mennicy Państwowej w Warszawie (il. 147), znaczek pamiątkowy wydany przez Związek Byłych Ochotników Armii Polskiej na pamiątkę sprowadzenia do Wilna serca marszałka Józefa Piłsudskiego (il. 155), biało-czerwona opaska Okręgu Wileńskiego Armii Krajowej z symbolem Polski Walczącej (il. 156) oraz odznaka „AK Wilno 1944” wykonana w zakładzie grawerskim Zbigniewa Cegielskiego na podstawie projektu Ryszarda Zbrzeźnego (il. 157).

Wśród pocztówek zgromadzonych w Muzeum Niepodległości 75 kart przedstawia Wilno lub też jest związana z tym miastem tematycznie (s. 121–160). Najstarsze zostały wydane na początku XX wieku jeszcze za panowania rosyjskiego. W katalogu znalazło się również kilkanaście kart z okresu pierwszej okupacji niemieckiej. Zdecydowana większość wileńskich widokówek pochodzi z lat 1918–1939. Są to całe serie wydawnicze jak *Album Wilna*, *Turystyczny Album Wilna*, *Wilno. 10 zdjęć architektonicznych* lub też pojedyncze kartki. Zdarzają się również karty zbiorcze, na których przedstawiono obok siebie kilka miniatur z zabytkami, a także wydawnictwa w formie leporello (harmonijka). Na uwagę zasługują karty pocztowe z reprodukcjami autorstwa znanego wileńskiego fotografika Jana Bułhaka. Jest to kilkanaście pozycji wydanych za życia autora. Spośród nich wyróżnia się karta przedstawiająca tłum ludzi zebranych na dziedzińcu Pałacu Biskupiego na tle kościoła dominikanów pod wezwaniem św. Ducha. Została ona wydana w Paryżu nakładem Towarzystwa Przyjaciół Polski (il. 189).

Z wydarzeniami upamiętniającymi dzieje Wilna związane są karty z reprodukcjami grafik i rysunków, przedstawiające okrutne rządy sprawowane w Wilnie przez rosyjskiego generała-gubernatora Michaiła Murawjowa

w latach 1863–1865 (il. 164, 223), dwie pocztówki wykonane techniką fotograficzną, uwieczniające mszę polową dziękczynną za odzyskanie Wilna, odprowadzoną na stopniach byłego soboru św. Aleksandra Newskiego na Placu Saskim w Warszawie w 1919 r. (il. 186–187) i dwie karty przedstawiające grobowiec na cmentarzu Rossa podczas uroczystości złożenia w nim urny z sercem marszałka Józefa Piłsudskiego oraz prochów jego matki (s. 207–208).

Jedyną kartą portretową, jaka została zamieszczona w katalogu, jest wydrukowany we Lwowie wizerunek ks. biskupa Władysława Bandurskiego. Jest to reprodukcja fotografii wykonanej w Wilnie w zakładzie fotograficznym Leonarda Siemaszki. Na odwrocie napis „Na Fundusz Budowy Pomnika Ks. Biskupa Dr. Władysława Bandurskiego” (il. 206).

Dział pocztówek zamykają trzy karty drugiego obiegu wydane w latach 80. XX wieku przez środowisko żołnierzy Armii Krajowej Okręgów Wileńskiego i Nowogródzkiego. Pierwsza z nich była wydana z okazji 40. rocznicy Powstania Wileńskiego (operacji wojskowej przeprowadzonej w dn. 6–13 lipca 1944 przez oddziały Armii Krajowej, w ramach akcji „Burza”, w celu samodzielnego oswobodzenia Wilna z rąk okupanta niemieckiego siłami AK), druga – z okazji 41. rocznicy tegoż wydarzenia, trzecia – z okazji Świąt Bożego Narodzenia. Na pocztówkach widzimy znak Polski Walczącej oraz takie symbole Wilna, jak: Górę Zamkową, Górę Trzech Krzyży, Ostrą Bramę (il. 232–234).

Zdecydowanie najliczniejszą grupę wilnianów ze zbiorów Muzeum Niepodległości stanowią fotografie (232 pozycje). Większość ich pochodzi z pierwszej połowy XX stulecia. Wydawcom udało się zidentyfikować jedynie część autorów: Boruch Bruder, Jan Bułhak, Aizik Cinowiec, Wiktor Medwiecki, Bronisław Medzionis, Waław Saryusz-Wolski, Leonard Siemaszko, Juliusz Szyller, Szolom Wejsbord, Jerzy Wolski, Edmund i Bolesława Zdanowscy, Waław Żyliński. W wielu przypadkach ustalenie autorstwa było niemożliwe (s. 18).

Wszystkie fotografie można podzielić na trzy kategorie: portrety pojedyncze i zbiorowe, widoki miasta oraz zdjęcia okolicznościowe. Zdjęcia przedstawiające poszczególne osoby pochodzą najczęściej z darów. Na zdjęciach zbiorowych można rozpoznać studentów Wydziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego, grupy żołnierzy i oficerów rozmaitych formacji Wojska Polskiego, uczniów i kadrę nauczycielską Państwowej Szkoły Technicznej im. marszałka Józefa Piłsudskiego. Widoki miasta to przede wszystkim 44 fotografie z ozdobnego albumu oprawio-

nego w brązową skórę z wytłoczonym złożonym napisem *Wilno*. Są to zdjęcia zabytkowych miejsc, zaułków i malowniczych okolic miasta autorstwa Jana Bułhaka oraz Edmunda i Bolesławy Zdanowskich.

Wiele zdjęć okolicznościowych pochodzi z albumu p. t. *Koło Warszawa-Południe im. por. Tadeusza Żulińskiego. Związek Peowiaków – Okręg Stołeczny*. Dokumentują one przebieg I Zjazdu Peowiaków, jaki odbył się w Wilnie 21 listopada 1937 r. oraz IV Walnego Związku Peowiaków, który miał miejsce w Wilnie w następnym roku. (il. 487–494, 500–502).

Kolejną grupą jest cykl zdjęć przedstawiający uroczystości związane ze sprowadzeniem i złożeniem do grobu serca Józefa Piłsudskiego oraz szczątków jego matki Marii z Bilewiczów. Autorem zdjęć jest Jerzy Wolski. Zdaniem wydawców, mimo że na poszczególnych kadrach da się zauważyć brak profesjonalizmu fotograficznego, to posiadają one niezwykłą wartość historyczną. Dzięki nim można niemal krok po kroku prześledzić kondukt żałobny przechodzący ulicami Wilna (s. 19, il. 407–475).

Tematycznie z tą grupą wiąże się również wykonane przez L. Siemaszkę zdjęcia z defilady pułków ułanów (11 Pułku Ułanów Legionowych i 12. Pułku Ułanów Podolskich) na ulicach Wilna oraz przed cmentarzem na Rossie w rocznicę śmierci Józefa Piłsudskiego w 1936 r. (il. 476–483).

Niniejszy katalog posłuży wszystkim interesującym się dziejami i kulturą Wilna oraz Ziemi Wileńskiej zarówno w Polsce, jak i na Litwie, gdyż, jak pisał polski uczyony, dr hab. Grzegorz Nieć, Wilno, choć od z górą siedemdziesięciu lat znajdujące się poza granicami naszego kraju, pozostaje miastem, które na trwałe wrosło w polską kulturę i historię; nikt i nic nie jest w stanie tego zmienić. Jego dzieje przepełnione są wielkimi osiągnięciami na polu nauki i kultury, w pewnych momentach fundamentalnymi, ale także znaczone są ofiarnością i bohaterstwem uczestników kolejnych zrywów niepodległościowych i konspiracji. Wśród pamiątek zaprezentowanych w publikacji znajdują się przedmioty ukazujące codzienność polskiego Wilna XIX i XX wieku, a także dokumentujące walkę i martyrologię jego mieszkańców. Jestem przekonany, podkreśla G. Nieć, że wielu badaczy z zainteresowaniem zapozna się z tą częścią zbiorów Muzeum Niepodległości, a wiele spośród nich z pewnością wykorzysta w swoich pracach (czwarta strona okładki).